

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

งานดอกไม้ บายศรี แกะสลักผักผลไม้ หรือเรียกโดยรวมว่างานเครื่องสดเป็นศิลปะเก่าแก่มีมาตั้งแต่เริ่มประวัติศาสตร์ชาติไทย มีลักษณะเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง และต่อเนื่องนับพันปี จนถือได้ว่ามีแบบแผนตายตัวและกลายเป็นเอกลักษณ์ของชาติ ที่มีกฎเกณฑ์ของช่างแต่ละแบบการสืบทอดความสามารถและความรู้เหล่านี้มีการถ่ายทอดในลักษณะของสูตรจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งการค้นหาทฤษฎีแม่บททางศิลปะเครื่องสดเหล่านี้ ก็คือการศึกษาอ่านแนวคิดของช่างในอดีต ซึ่งบูรพาจารย์ กล่าวว่างานดอกไม้สด บายศรี แกะสลักผักผลไม้ มีพื้นฐานปรัชญา จากไตรภูมิมิกถาหรือไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์ในพระมหาธรรมราชาลิไทย สมัยสุโขทัย ดังจะเห็นได้จากการประดิษฐ์เครื่องสดด้วยความประณีต เต็มไปด้วยศรัทธาถวายพระเกียรติในฐานะสมมติเทพ เช่นเดียวกับทำถวายพระพุทธรศาสนา

ความในไตรภูมินั้น เชื่อว่าจักรวาลมีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลางและมีเขาตัดบริภัณฑ์ล้อมอยู่โดยรอบ เบื้องล่างเป็นเขาตรีภภู มีปลาอานนทันอนหนุนจักรวาล ส่วนเบื้องบนเป็นสวรรค์ชั้นต่าง ๆ จากคติดังกล่าว งานเครื่องสดไทยได้นำแนวปรัชญาดังกล่าวมาสร้างศิลปะงานเครื่องสดดังตัวอย่างจากตัวบายศรี ซึ่งสมมติว่าเป็นเขาพระสุเมรุไม้ไผ่ 3 อันที่ขนบช่างบายศรีเป็นบันไดทางขึ้น พุ่มดอกไม้บนยอดบายศรีสมมติว่าเป็นวิมานของพระอิศวร และสิ่งอื่น ๆ ซึ่งเป็นเครื่องประกอบ เช่น กล้วยน้ำว่าสามชั้นเป็นปริศนาธรรมหมายถึง 3 ภพ คือ เมืองสวรรค์ เมืองมนุษย์ เมืองนรก ตัวเต่าหรือแมงดา ก็ว่าเหมือนเต่าตาบอด 3 ตัว จมอยู่ในมหาสมุทรอันลึก คือ อวิชชา ขนมหุ้มทำด้วยเป้ง น้ำตาล และมะพร้าว คือ รสแห่งพระรัตนตรัย นมแมว 4 อัน หมายถึง พระอริยสัจ 4 (เสฐียร โกเศศ, 2506, หน้า 317-318) บางความเชื่อยังแกะสลักฟักทองเป็นตัวพญานาคพันรอบบายศรี

แสดงความหมายของสัตว์หิมพานต์ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีความเชื่อว่า บนยอดเขา พระสุเมรุเป็นที่ตั้งของเมืองไตรตรึงส์ ซึ่งเป็นเมืองสวรรค์ ชั้นดาวดึงส์ มีพระอินทร์ เป็นผู้ปกครองเทวภูมิ (โชติ กัลยาณมิตร, 2539, หน้า 27) มีการตกแต่งด้วยดอกไม้ ที่วิจิตร สวยงาม มีกลิ่นหอม ดังคำกลอนสมบัติอมรินทร์ ปางองค์อัมเรศร์ อิศร นิพนธ์โดยเจ้าพระยาคลัง (หน) (2515)

ชานชลาหน้าหลังพระลานมาศ	ศิลาดแลกร้างเล่ห์ทางสินธุ์
อ่อนละไมใบทิพ โกมิน	มลทินมิได้สูมอยู่รุมราย
มีลมหนึ่งหอบหวานประมวลพัด	ระบัดดวงปทุมามากรองถวาย
เป็นสีหราชผาดแผ่นผยองกาย	คชาสาย งารำ สำเร็จเรียง
บ้างร้อยรุมโกศุมเป็นสิ่งหั้นนัค	คูเอี้ยวอัคซัดเท้าจะ โลดถอลถึง
งามบุปผาอาษาประลองเชิง	ที่ละเลิงเลียวไล่ล่าพองคะนอง

(หน้า 47)

จะเห็นได้ว่า จุดเริ่มต้นของปรัชญาความคิดของคำกลอนดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงมิติของสัญลักษณ์ ซึ่งแสดงถึงสวรรค์มีดอกไม้เป็นเครื่องบูชาที่วิจิตรงดงาม ระบบสัญลักษณ์เหล่านี้ยังปรากฏภาพที่ชัดเจนในงานสถาปัตยกรรมของไทยอีกด้วยเช่น พระปราสาทวัดอรุณราชวราราม แสดงส่วนเด่นชัดของสินธุ์บรรพต ด้วยยอดพระปราสาท อันประกอบด้วยชั้นของสวรรค์ มีรูปของพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ตรงส่วนล่างของพระปราสาทก็ปรากฏรูปอสูรรายรอบในลักษณะผู้พิทักษ์ เมื่อพิจารณาเทียบกับภาพของจักรวาลแล้วตรงกับอสูรที่ตรีภูบรรพตหรือภูเขาสามเส้า ซึ่งมีรองรับเขาพระสุเมรุ ส่วนพระปราสาททิศ 4 องค์ เปรียบเสมือนทวีปทั้ง 4 ที่รายรอบเขาพระสุเมรุ (โชติ กัลยาณมิตร, 2539, หน้า 41)

จากปรัชญาข้างต้น ทำให้เห็นได้ว่างานศิลปะไทยทุกแขนงมีปรัชญาของไตรภูมิ หรือศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้อง ทำให้เกิดรูปแบบลักษณะเฉพาะของศิลปะรวมถึงศิลปะ เครื่องสวดอีกด้วย ในปัจจุบันนี้ มีผู้ประดิษฐ์ตำรางานเครื่องสวดมากมาย โดยมีรูปแบบ องค์ประกอบหรือแบบสำหรับผู้ประดิษฐ์ รวมทั้งมีการบอกสัดส่วนและวิธีทำ แต่ความรู้เหล่านี้ก็มีใช้ตำราที่ให้ความรู้พื้นฐานที่อาจจะช่วยให้ผู้ประสงค์จะศึกษานำมาเรียนรู้

ให้เข้าใจความเป็นมาว่ารูปแบบของงานดอกไม้ บายศรี และสลักผักผลไม้ เกิดขึ้นด้วยสาเหตุใด มีปรัชญาอย่างไร การวิจัยครั้งนี้ จึงมีความสำคัญช่วยให้ผู้ประสงค์จะศึกษาให้เข้าใจหลักเกณฑ์แนวคิด คติ และแม่บทบังคับ ตลอดจนประวัติความเป็นมา นอกจากนี้ยังมีความสำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือ เป็นการวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ประเพณี วัฒนธรรม ระดับพัฒนาการช่าง รวมถึงการติดต่อสัมพันธ์กับสังคมอื่น ๆ ในอดีตกับความหมายของนัยที่แฝงอยู่ในงานศิลปะชนิดนี้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อสังเคราะห์ประวัติความเป็นมาของงานดอกไม้ บายศรี และสลักผักผลไม้ โดยเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลและหลักฐาน จนเกิดเป็นภาพของเรื่องราวต่าง ๆ ในอดีต
2. เพื่อวิเคราะห์แนวคิดทางปรัชญาจากไตรภูมิที่มีผลต่อการกำหนดรูปแบบของงานศิลปะงานดอกไม้ บายศรี และสลักผักผลไม้

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะศึกษางานดอกไม้ บายศรี และสลักผักผลไม้ แบ่งเป็น 2 ตอน ดังนี้

1. ประวัติความเป็นมาของงานดอกไม้สด บายศรี และสลักผักผลไม้ ในสมัยต่าง ๆ เน้นเฉพาะภาคกลางและสุโขทัยเป็นสำคัญ และช่วงสมัยสุโขทัยถึงรัตนโกสินทร์ ตอนกลาง (พ.ศ. 2475)

ช่วงที่ 1 สมัยก่อนรัตนโกสินทร์

- 1) สมัยสุโขทัย
- 2) สมัยอยุธยา
- 3) สมัยธนบุรี

ช่วงสมัยระยะเวลาแห่งความเจริญรุ่งเรืองอันยาวนานและเสื่อมสลายของ
บ้านเมือง

ช่วงที่ 2 สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1-3)

ช่วงสมัยระยะเวลาแห่งการสืบทอดความรุ่งเรืองของอยุธยาและความ
เจริญก้าวหน้าที่มีลักษณะเฉพาะตัว

ช่วงที่ 3 สมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลาง (รัชกาลที่ 4-7)

ช่วงสมัยระยะเวลาแห่งการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยตามแบบอารยธรรม
ตะวันตกและเป็นสมัยแห่งการสร้างเอกลักษณ์ไทย

2. แนวคิดปรัชญาไตรภูมิที่มีผลต่อการกำหนดรูปแบบของงานศิลปะ ดอกไม้บายศรี
แกะสลักผักผลไม้ โดยวิเคราะห์ข้อมูลจาก

2.1 ประวัติความเป็นมาสมัยสุโขทัยถึงรัตนโกสินทร์ตอนกลาง

2.2 ปรัชญาจากไตรภูมิวิภังค

2.3 ปรัชญาที่เกี่ยวข้องกับจักรวาลทัศน์

นิยามศัพท์เฉพาะ

1. เครื่องสด หมายถึง การจัดดอกไม้ใบตอง การแกะสลักผักและผลไม้ เป็นการ
ประดิษฐ์ที่ไม่อาจคงทนถาวร ต้องทำหรือต้องประดิษฐ์ในขณะที่ยังสดอยู่ เช่น การจัด
ดอกไม้พุ่ม ดอกไม้พาน การร้อยมาลัย เย็บใบตอง บายศรี แกะสลักเผือก มันพิกทอง
มะละกอ เป็นต้น

2. งานดอกไม้ หมายถึง การนำดอกไม้สดมาประดิษฐ์เป็นรูปร่างต่าง ๆ ทั้งแบบไทย
และสากล ในรูปแบบศิลปะแบบไทยดั้งเดิมคือ มาลัย พานพุ่ม โคมแขวน เย็บแบบ เป็นต้น
ส่วนในแบบของสากล คือ การจัดแจกัน พวงมาลา ช่อดอกไม้ เป็นต้น

3. งานบายศรี หมายถึง ข้าวขวัญ ใช้ในพิธีสมโภช สังเวทเวทคา ไหว้ครู บวชนาค
รับแขกบ้านแขกเมือง รับขวัญทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต มีหลายประเภท เช่น บายศรีต้น
บายศรีปากชาม บายศรีหลวง ซึ่งมี แก้ว เงิน ทอง เป็นต้น

4. งานแกะสลักผักและผลไม้ หมายถึง การนำผักและผลไม้มาตัดแต่งเกลาเป็นรูปทรงและกรีด ตัด เชาวะ จะให้เป็นลวดลายต่าง ๆ ด้วยมีดหรืออาจใช้เครื่องมือคล้ายลิ้วช่วยเขาระร่อง

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทราบประวัติความเป็นมาของงานดอกไม้ บายศรี แกะสลักผักผลไม้ สมัยสุโขทัยถึงรัตน โกสินทร์ตอนกลาง
2. เข้าใจแนวคิดทางปรัชญา ความหมาย และภูมิปัญญาของช่างทำให้เกิดสุนทรียศาสตร์ต่องานศิลปะงานดอกไม้ บายศรี แกะสลักผักผลไม้
3. สร้างทุนทางวัฒนธรรมเสริมสร้างเศรษฐกิจในโอกาสต่อไป